

Harald Skjøsberg

Norsk politikk overfor jødiske flyktninger, 1933 — 1940*

9. april 1940 befant det seg, i følge mine kilder, ca. 430 jødiske flyktninger i Norge. Tilsammen var det 870.000 jøder i Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia. Med jøde menes her medlem av Det Mosaiske Trossamfunn. Antall mennesker som kom inn under Nürnberglovene¹ var naturligvis høyere. Med disse tallene for øye må vi kunne slutte at vårt bidrag for å avhjelpe nøden var beskjedent.

Den jødiske flyktningemassen — i den grad man kan snakke om noen masse — representerte ca. halvparten av alle tyske flyktninger i Norge. Med tyske flyktninger menes her også flyktninger fra land som etterhvert kom inn under Tyskland, altså Østerrike og Tsjekkoslovakia i tillegg til Tyskland selv. Når man tar det jødiske flyktningeproblems massekarakter i betraktning, kan det lave tallet på jødiske flyktninger, og det relativt sett høyere tallet på politiske flyktninger, tyde på at Norge var et land der de politiske flyktningene ble foretrukket.

Et hovedsynspunkt i denne artikkelen vil være at det var slik. Mennesker som måtte flykte fra Tyskland pga. politiske handlinger rettet mot naziregimet kunne, men stor grad av sikkerhet, regne med oppholdstillatelse i Norge. Mennesker som flyktet pga. at de var rasemessig forfulgt, kunne i langt mindre grad regne med det samme. Jeg skal først belegge denne påstanden, og så forsøke å finne årsaker til at det var slik.

Men først dette: I månedene etter nazistenes maktovertakelse, kan man spore visse norske forberedelser på et tysk flyktningeproblem. Men da — og det er interessant — var det ikke først og fremst jødiske flyktninger man fryktet, men politiske. Mitt hovedsynspunkt er altså ikke gyldig for denne aller første fasen. Men i denne fasen var det heller ikke noe jødisk flyktningepress på Norge. Etter en panikkartet periode våren og

* Opprinnelig holdt som foredrag på eksil-konferansen i Oslo 30. mars 1987

Krystallnatten

Telex fra Gestapos hovedkvarter i Berlin til samtlige Gestapoavdelinger

Berlin nr. 234 404 9.11.2355

Til alle stasjoner og tjenestesteder i statspolitiet. Til leder eller hans stedfortreder. Dette telex skal på hurtigste måte bringes til adressaten.

1. I hele Tyskland blir det snarest mulig satt i gang aksjoner mot jøder, først og fremst mot deres synagoger. Det skal ikke gripes inn mot disse aksjoner. Likevel skal det overfor ordenspolitiet gjøres klart at plyndring og andre spesielle utskjelser blir tatt hånd om.
2. Hvis det i synagogen finnes viktig arkivmateriale, skal det øyeblikkelig settes i verk tiltak for å sikre det.
3. Det skal forberedes arrestasjon av mellom 20.000 og 30.000 jøder. De skal først og fremst velges blant velstående jøder. Nærmere ordre kommer i løpet av natten.
4. Hvis det under aksjonene påtreffes jøder som er i besittelse av våpen, skal de skarpeste forholdsregler gjennomføres.

Til fellesaksjonene kan det rekvideres mannskap fra beredskapsavdelinger i SS og også regulære SS-styrker. Hvis det gjøres på denne måten, må det sørges for at ledelsen av aksjonene i alle tilfelle ligger hos statspolitiet.

Gestapo II Müller
Dette telex er hemmelig

Protokoll fra møte i Luftfartsministeriet 12. november 1938

Göring: Hvor mange synagoger er virkelig avsvidd?

Heydrich: Tilsammen er 101 synagoger ødelagt av brann, 76 er rasert, og der er 7.500 ødelagte forretninger i hele landet . . .

Goebbels: Jødene må betale skadene . . .

Heydrich: Vi regner med at de materielle skadene, på inventar og varer løper opp i flere hundre millioner . . .

Göring: Jeg skulle heller sett at dere hadde slått ihjel 200 jøder og ikke ødelagt slike verdier.

Heydrich: Der er 35 døde.

Göring: Jeg vil si det slik at tyske jøder pålegges et bidrag på en milliard, som straff for de frekke forbrytelsene. Det vil svi.

sommeren 1933 kom nemlig den jødiske emigrasjonen inn i en planmessig og ordentlig fase. Denne planmessigheten varte, tross stadig sterkere press, fram til sommeren 1938. I denne fasen emigrerte mellom 20 og 25.000 tyske jøder pr. år. Bare ca. 25 % av disse dro til andre europeiske land.

Fra og med sommeren 1938 skjer det imidlertid en alvorlig forverring av det jødiske flyktningeproblemet. Dette har tre hovedårsaker:

1. Tysklands utenrikspolitiske ekspansjon.
2. Regimets radikalisering, eksemplifisert ved «Krystallnatten»².
3. Økende anti-semittisme i andre europeiske land, som f.eks. Polen og Italia, noe som medførte at også jøder fra disse landene ønsket å emigrere.

Det er fra og med dette tidspunkt vi kan snakke om et jødisk flyktningepress på Norge, fordi det jødiske flyktningeapparatet segner under presset. Når vi skal snakke om en norsk politikk overfor jødiske flyktninger, er det følgelig denne perioden vi må ta for oss.

Tilbake til min påstand om at jødiske flyktninger hadde langt vanskeligere enn politiske flyktninger for å få oppholdstillatelse i Norge. For å kunne vise dette, må jeg vise til de ulike prosedyrene som eksisterte når en politisk flyktning og en jødisk flyktning søkte oppholdstillatelse her i landet.

En flyktning som kom til Norge, uansett måten han kom hit på, kunne, dersom han hadde illegal virksomhet å vise til, regne med støtte i Arbeidernes Justisfond. Fondet garanterte for ham økonomisk. Dersom flyktningen hadde denne støtten, sendte Centralpasskontoret saken hans direkte til Justisdepartementet. Departementet sendte saken tilbake til Centralpasskontoret med et fast formular: «Departementet forutsetter at flyktning NN innvilges oppholdstillatelse». Avgjørelsen ble altså tatt i departementet, eller rettere: I Arbeidernes Justisfond. Jeg har ikke funnet saker hvor Arbeidernes Justisfond ble desavouert av departementet. Dette var ikke etter fremmedlovens bokstav. Fremmedloven av 1928 forut-

Nürnberglovene

§ 1 (1) Statsborger er den som tilhører det tyske rikets beskyttelsesforbund og derfor er særlig forpliktet overfor det.

§ 2 (1) Borger av riket er bare den statsborger av tysk og beslektet blod som i sin ferd beviser at han har vilje og evne til å tjene det tyske folk og rike med troskap.

§ 3 Innenriksministerne utferdiger i forståelse med førerens stedfortreder de nødvendige forvaltningsforskrifter for gjennomføring og utfylling av loven.

Loven om borgere av riket, 15. september 1935

§ 1 (1) Inngåelse av ekteskap mellom jøder og statsborgere av tysk eller beslektet blod er forbudt. Ekteskap inngått i strid med denne bestemmelse er ugyldig, også når det ved omgåelse av loven er inngått i utlandet.

(2) Bare statsadvokaten kan reise sak for å få ekteskap erklært ugyldig.

§ 2 Utenomekteskapelig omgang mellom jøder og statsborgere av tysk eller beslektet blod er forbudt . . .

§ 5 (1) Den som handler i strid med forbudet i § 1, straffes med tukthus [. . .]

(2) En mann som handler i strid med forbudet i § 2, blir straffet med fengsel eller tukthus.

§ 6 Innenriksministeren utferdiger i forståelse med førerens stedfortreder og med justisministeren de nødvendige retts- og forvaltningsforskrifter for gjennomføring og utfylling av loven.

Lov om beskyttelse av tysk blod og tysk ære. 15. september 1935

satte at politiet skulle avgjøre spørsmålet om oppholdstillatelse, og Centralpasskontoret fungere som ankeinstans. De politiske flyktningene ble altså løftet ut av fremmedloven, de fikk særbehandling.

Jødiske flyktninger ble imidlertid behandlet strikt etter lovens bokstav. Politiet tok stilling til søknaden. Endelig svar ble meddelt av Centralpasskontoret. En anke kunne ankes i departementet, og det hendte — om en sjeldent — at departementet godtok en anke. Betingelsen var imidlertid at flyktningen alt oppholdt seg i Norge, og at vedkommende på et eller

I fremmedpolitiets arkiver finnes hundrevis av desperate brev fra jøder som ville til Norge.

annet vis kunne forsørge seg uten å arbeide. De fleste av jødene skrev imidlertid fra Tyskland, og disse brevene finnes det ennå mange av i Centralpasskontorets arkiver. Jeg har lest hundrevis av slike desperate brev. Søknadene alltid avslått.

Dette bildet må imidlertid justeres noe. Det *kom* jødiske flyktninger til Norge som selv var ute av stand til å forsørge seg, og som heller ikke hadde rike slektninger å falle tilbake på. Det henger særlig sammen med utviklingen av Nansenhjelp, den flyktningeorganisasjonen av noen betydning som først og fremst konsentrerte seg om å hjelpe jødiske flyktninger. Denne organisasjonen skulle komme til å spille en kort, og dramatisk rolle i kampen for at Norge skulle gjøre sitt for å hjelpe nødstedte jøder.

Nansenhjelp ble dannet så sent som i februar 1937. Opprinnelig var organisasjonens formål å ta seg av statsløse flyktninger i Mellom-Europa, ved å hjelpe dem med mat og medisiner. Arbeidet ble lagt til Wien, og varte fram til 15. mars 1938, da Østerrike ble annektert av Tyskland. Da endret man øyeblikkelig arbeidsområde, og begynte i stedet å hjelpe flyktninger i Tsjekkoslovakia. Det vesentlige var ikke lenger å gi materiell hjelp, men å gi flyktningene i Tsjekkoslovakia midlertidig oppholdstillatelse i Norge.

Det var altså ikke noe prinsipp for Nansenhjelp å hjelpe de jødiske flyktningene. Det ble slik fordi dette var den mest utsatte flyktningegruppen. I januar 1939 begynte Nansenhjelp å føre jødiske flyktninger fra Tsjekkoslovakia til Norge. Det var jøder fra Tyskland, Østerrike og Sudetland. Nansenhjelp hadde fått en kvote av myndighetene som etter hvert ble på 200 flyktninger. Disse garanterte Nansenhjelp for økonomisk. Kvoten var opprinnelig på 30, men ble økt etterhvert som organisasjonens økonomiske evne økte. Grunnen til at Nansenhjelp var i stand til dette økonomisk løftet, var i hovedsak at organisasjonen var flink til å samle inn penger. I tillegg bevilget Stortinget i 1938 og 1939 henholdsvis 25.000 og 500.000 kroner til flyktningeorganisasjonene, da særlig Nansen-hjelp og Arbeidernes Justisfond. Slik sett bidro altså

Medisinerstudentene protesterte mot jødiske leger i Norge.

myndighetene noe til at Nansenhjelp ble i stand til å ta jødiske flyktninger til landet, selv om organisasjonen i alt vesentlig grad fungerte ved hjelp av innsamlede midler.

Også når det gjaldt arbeidstillatelse hadde de jødiske flyktningene større vanskeligheter enn de politiske. Hva den siste gruppa angår, finnes det mange eksempler på at fagforeninger engasjerte seg aktivt for å skaffe flyktningene jobb, selv om det eksisterte arbeidsløshet innen angjeldende fagområde. Dette er egentlig et nokså sterkt vitnesbyrd om politisk solidaritet i en periode hvor massearbeidsløsheten langt fra var avskaffet.

Nå er en direkte sammenlikning mellom de jødiske og politiske flyktningene på dette feltet vanskelig, fordi de jødiske flyktningene ofte hadde en helt annen yrkesbakgrunn. Blant dem fant man mange flere med høyere utdanning. Et nokså ulekkert eksempel på hvordan det sto til med den internasjonale solidariteten hos en høyt utdannet gruppe som leger, får man ved å lese Oskar Mendelsohns bok om jødernes historie i Norge, bind 1. Helsedirektør Evang foreslo i 1939 at et uspesifisert antall jødiske leger skulle få komme til Norge og praktisere, først og fremst i områder med stor legemangel. Med *en* stemmes overvekt gikk hovedstyret i Den Norske Lægeforening inn for planen. Medisinerstudentene gikk imot. Grunnlaget for denne motstanden var frykten for arbeidsløshet blant norske leger. Holdningen blir stående i grell kontrast til holdningen hos mange proletære fagforeninger, og viser vel fram for noe hvordan de jødiske flyktningene hadde et langt mindre solidaritetspotensiale å dra på.

Jeg håper nå å ha fylt første del av min målsetting, nemlig å vise at de politiske og jødiske flyktningene ble behandlet ulikt, og at dette var en ulikhet som gikk i de jødiske flyktningenes disfavør. Jeg skal nå ta for meg grunnene til denne ulikheten.

Først det formelle: I det som på dette tidspunkt var gjeldende fremmedlov, fremmedloven av 1928, eksisterte ikke begrepet politisk flyktning overhodet. Men alt fra 1933 av ser

Jøder ble ikke vurdert som politiske flyktninger.

vi hvordan Centralpasskontoret drøfter saker om politiske flyktninger med departementet og overlater avgjørelsen til dem. Men jødiske flyktninger ble ikke vurdert som politiske flyktninger! En politisk flyktning var etter myndighetenees daværende definisjon en person som var tvunget på flukt på grunn av politiske handlinger rettet mot et totalitært regime. For å sette det på spissen: En jøde kunne bare anerkjennes som politisk flyktning dersom han var aktiv sosialist.

Myndighetenes begrunnelse for å ikke å akseptere jøder som politiske flyktninger varierte noe. I juli 1938 hevdet ekspedisjonssjef Platou i Justisdepartementets politikontor at jødene situasjon var mindre prekær. Et år etter, i juli 1939, hevdet han at dersom man slapp for mange jøder inn, underforstått, dersom man aksepterte dem som politiske flyktninger, ville man kunne gi støtet til det han kalte et «spirende jødeproblem». Sekretæren i Justisdepartementet politikontor i denne perioden, Reidar Friis Bull, som etter krigen i en periode var sjef for Centralpasskontoret, skrev så tidlig som i juni 1937 at myndighetenes motvilje mot å akseptere jødene som politiske flyktninger var «frykten for en regulær jødeinvasjon». Det er ikke tvil om at frykten for massekarakteren av det jødiske flyktningeproblem var sentral i denne perioden.

Som resultat av denne frykten var myndighetene meget raskt ute med visumtvang overfor dem som kunne tenkes å ville komme hit som flyktninger. Etter «Anschluss» ble det innført visumtvang på østerrikske pass. De visumsøkere som under rubrikken «religion» skrev «Mosaisch» fikk ikke visum til Norge. Dette gjaldt også de visumsøkere som myndighetene skjønte var av jødisk avstamning selv om de ikke tilhørte den jødiske religion. For å unngå vansker, skrev derfor mange østerrikske visumsøkere «Arisch» på søknadsskjemaet.

Men fra og med august 1938 ble østerrikske pass inndratt. Det var ikke visumtvang på tyske pass, dermed forsvant muligheten for kontroll med innvandringen av østerrikske jøder. Den svenske historikeren Hans Lindberg har i sin bok «Svensk flyktningepolitikk under internasjonelt tryck, 1936 — 1941»,

Bakgrunnen for jødernes flukt og utvandring fra Tyskland

I åra 1933 til 1939 emigrerte ca. 250.000 jøder fra Tyskland. Vår historisk/kronologiske oversikt viser de viktigste tiltakene som rammet den jødiske befolkningen i Tyskland og fra 1938 også i Østerrike:

1933		9.06.	Synagogen i München ødelegges.
28.02.	Forordning «til beskyttelse av folk og stat»: opphevelse av grunnleggende demokratiske rettigheter.	14.06.	Forordning om registrering og merking av jødiske bedrifter.
5.03.	Siste riksdagsvalg: NSDAP får 44 % av stemmene. Første «enkeltaksjoner» mot jødiske borgere.	15.06.	«Asosiale aksjon»: arrestasjon av alle tidligere straffede jøder, inklusive straffede for trafikkforseelser o.l.
1.04.	Alle jødiske forretninger i Tyskland blir boikottet av SA.	6.07.	Evian-konferansen: rådslagning om innvandringskvoter for flyktninger fra Hitler-Tyskland.
7.04.	Loven om «gjenopprettelsen» av embetsstanden: alle ikke-ariske embetsmenn utelukkes.	23.07.	Innføring av et spesielt legitimasjonskort for jøder fra og med 1. januar 1939.
26.04.	Gestapo grunnlegges.	25.07.	Lisenser for jødiske leger blir ugyldige fra 30. sept. 1938.
14.07.	Grunnleggelse av ettparti-staten. Lov om tilbakekallelse og om frakjennelse av tysk statsborgerskap.	17.08.	Alle jøder måtte ha «jødiske fornavn» (Sara eller Israel) i tillegg til sine døpenavn fra og med 1. jan. 1939.
22.09.	Lov om rikskulturkammer: utelukkelse av jøder.	27.09.	Jødiske advokater må slutte sin virksomhet fra 30. november.
4.10.	Lov angående ansvarlige redaktører: jøder utelukkes.	5.10.	Jødernes pass blir merket med «J».
1935		28.10.	Forvisning av 17.000 «statløse» jøder fra Tyskland til Polen.
21.05.	Forsvarsloven: «arisk herkomst» en forutsetning for alle militære.	7.11.	Herschel Grynszpan, hvis foreldre blir berørt av denne aksjonen, skyter i protest en tysk diplomat i Paris.
sommer	Antall skilt med «jøder ikke ønsket» tiltar ved innfarten til tettbebyggelse, foran forretninger og restauranter.	9/10.11.	«Krystallnatten»: statlig organisert program mot jødene i Tyskland.
15.09.	NSDAP's «rikspartidag». Riksdagen vedtar på et ekstraordinært møte de antisemittiske «Nürnberg-lover», «Riksborgerloven» og «loven til beskyttelse av tysk blod og tysk ære».	12.11.	Gøring-konferanse krever «skadeerstatning» fra jødene på en milliard riksmark; utelukkelse fra forretningslivet og fra all kulturell virksomhet. Arrestasjonen av over 26.000 jødiske menn.
14.11.	En forordning til Riksborgerloven fratras jødene stemmeretten og muligheten til å inneha offentlige verv. Jødiske embetsmenn blir avskjediget.	15.11.	Jødiske barn blir utelukket fra allmenn skolegang.
1936		28.11.	Innføring av boligbegrensning for jøder.
1.08.	Under Olympiaden i Berlin blir de antisemittiske skiltene midlertidig fjernet.	3.12.	Jødene fratras førerkortene.
1938		13.12.	Forordning om tvangsavhendelse av jødiske bedrifter og forretninger («arisering»)
28.03.	Jødiske institusjoner som hittil ble styrt i henhold til offentlig rett, blir omgjort til private foreninger.	1939	
22.04.	Forordning mot «kamouflering av jødiske bedrifter».	30.01.	Opphevelse av leieboerloven for jøder.
26.04.	Forordning om innrapportering av jødisk formue: forberedelsene til jødernes utestengning fra næringslivet.	10.04.	Hemmelig Gestapo-rapport registrerer 302.535 politiske fanger i Det tredje riket. Totalt siden 1933: 1 million.
Juni	Politistasjonene begynner å registrere velstående jøder.	18.5.	«Der Stürmer» krever utryddelse av jødene i Sovjet.
		1.09.	Tysk overfall på Polen. Begynnelsen av den 2. verdenskrig. Arrestasjon av alle tidligere KZ-fanger.
		1.—29.9.	SS og Wehrmacht organiserer tallrike pogromer i Polen.
		1.09.	Portforbud for jøder etter kl. 21.00.
		23.09.	Jødene fratras radioapparatene.

12.10.	Første deportasjon av jøder fra Østerrike og Mähren til Polen.	1940	
28.10.	Første innføring av jødestjerne i Wloclawek i Polen.	10. — 12.02.	Første deportasjon fra distriktene Stettin, Stralsund og Schneidemühl til distrikt Lublin i Polen.
23.11.	Innføring av jødestjernen i det okkuperte Polen.	9.04.	Tysk overfall på Danmark og Norge.

vist hvordan Sverige og Sveits i fellesskap presset Tyskland til å merke jødiske pass spesielt, ved å true med visumplikt for alle tyske passinnehavere. Når tyske myndigheter fra og med oktober 1938 merket alle tysk-jødiske pass med en J, var altså dette en følge av svensk og sveitsisk press.

I februar 1939 inngikk Norge en avtale med Tyskland «vedrørende innreise av emigranter m.v.». Denne avtalen fastslo at jøder i realiteten var underlagt visumtvang før de kom til Norge, i motsetning til andre tyskere. Avtalen er identisk med en tilsvarende svensk-tysk avtale som ble inngått noe før. Lindberg viser i sin bok hvordan tyskerne i sitt forslag til avtaleutkast brukte ordet *jøde* om dem det gjaldt, men de svenske forhandlerne nektet å ta dette ordet med i avtalen. I stedet ble det hetende «de passinnhavere hvis pass etter de i Tyskland gjeldende bestemmelser har særlige kjennetegn.» Denne formuleringen gikk igjen også i den norsk-tyske avtalen, så vi må regne med at nordmennene her kunne høste etter svenskens strev. Uansett snirklet formuleringer, åpenbart valgt i den hensikt ikke å utfordre opinionen var realiteten udiskutabel: Tysk-jødiske passinnhavere ble diskriminert.

Det bør også her nevnes at norske myndigheter fra og med desember 1938 innførte visumtvang på tsjekkosllovakiske pass. Dermed hadde man sikret seg kontroll over innreise til Norge fra forfulgte mennesker.

Bakgrunnen for alt dette var fremfor alt frykten for konflikter av rasemessig art i Norge. Dette gikk stadig igjen i argumentasjonen, særlig hos ekspedisjonssjef Platou, politikontorets øverste embetsmann. Stadig vekk understreket han dette: Personlig hadde han intet mot jøder. Men slapp man for mange inn, ville det føre til økt jødehat i Norge. Denne frykten er det

Sjofel optreden av norske firmaer.

Stiller sig til rådighet for den tyske jødeforfølgelse.

Regjeringen vil søke å stoppe trafikken.

Norske firma samarbeidet med tyske diplomater for å finne ut om ansatte var «jøder» eller «arier». Utsnitt fra Sørlandet, 21.1.1939.

Oslo, 23. januar.	fest for at de er asiatiske. Det dreier seg ikke her om bare et enkelt firma, men knapt for presset utenfra, men om en handling som er i aller høyeste grad usolidarisk overfor den norske forretningsstand i sin helhet. Imidlertid kan vi slå fast at storparten av forretningsstanden med den almindelige opinion har reagert sundt og kraftig overfor «ariseringen» og den synkelige undfallenheten innesfor visse forretningskreter. Og formodentlig vil det lykkes å gjøre kort prosess	med trafikken. Etter det direktør Paul Frank i Norges Handelsstands forbund uttaler er det grunn til å tro at denne organisasjon har tatt sine forholdsregler. Og samtidig har regjeringen alt en stund vært opmerksom på saken. utenriksminister Koht uttaler i formiddag på henvendelse fra A. P. firma simpelt hen har henvendt sig til den tyske legasjon i Oslo med opplysninger om sitt personale for å få ut-
-------------------	---	--

all grunn til å tro at han delte med sin sjef, justisminister Trygve Lie.

I denne sammenheng kan det være av interesse å studere myndighetenes syn på barneemigrasjon nærmere. Det var to hjelpeorganisasjoner her i landet som arbeidet for å få jødiske barn til Norge. Det var Nansen-hjelp, som vi tidligere har vært innom, og Jødisk Hjelpeforening, som var utgått av Det Mosaiske Trossamfunn her i landet. I juni 1938 kom det 20 jødiske barn hit, på det som var ment å være et ferie opphold. Dette var arrangert av Jødisk Hjelpeforening. Ferieoppholdet ble forlenget. De fleste av disse barna ble her permanent.

I mars 1939 satt også Nansenhjelp i gang en aksjon for å få jødiske barn hit. I august og november 1939 kom det to kvoter med jødiske barn, slik at det alt i alt, inkludert barna fra Wien, befant seg 60 jødiske flyktningebarn her, altså barn uten foreldre.

Men disse barna kom til landet på tross av en meget sterk, og nærmest unison, skepsis hos norske myndigheter. Hva Wienerbarna angår, kom de hit ved en misforståelse. Generalkonsulen i Wien gav dem visa uten å konferere med Centralpasskontoret. Dette medførte at han, for å sitere byråsjef Konstad, ble gjenstand for Centralpasskontorets «misbilligelse».

Nansenhjelps ønske om å få jødiske barn til landet, avfødte et møte hos justisminister Lie, i mai 1939. Myndighetenes argumentasjon på dette møtet kan det være av interesse å studere nærmere. Ved å studere den, lærer vi nemlig endel om synet ikke bare på barneemigrasjon, men på jødisk emigrasjon overhode. Byråsjef Konstad vurderte barneemigrasjon som «den uheldigst tenkelige form for emigrasjon». Det samme sa justisminister Lie: «Barn uten foreldre er meget verre enn barn og foreldre». Ekspedisjonssjef Platou utvikler dette resonnetet: Vi vil ikke bli kvitt barna regnet han med, vi måtte være forberedt på å «brenne inne med» dem. «Vi må regne med at det overveiende antall må bli i Norge, og kommer til å bli et jødisk innslag i folket og næringslivet». Nå understreker Platou at dette etter hans mening ikke er noen ulykke, men han regner ikke med at nordmenn flest er like tolerante og åpne som han selv.

Han var redd man pustet til en «muligens spirende anti-semittisme» ved å tillate for stor innvandring. Denne frykten gjaldt ikke bare for barneemigrasjon. Dette er ekspedisjonssjefens, og jeg tror jeg tør si myndighetenes syn på jødisk innvandring overhode.

Men *samtidig* var Platou klar over at opinionen var delt i spørsmålet om å slippe jødiske flyktninger til landet. Og for å blidgjøre også den liberale del av opinionen, foreslo han at myndighetene tillot en viss kvote jødiske barn å komme. Resultatet har jeg allerede nevnt, det kom 60 barn hit, inkludert de Wienerbarna som altså alt var her da denne konferansen fant sted.

Ekspedisjonssjef Platou henviste til en flyktningevennlig opinion, og naturligvis fantes det en slik opinion. Nansenhjelps eksistens er jo nettopp et bevis på dette. Personlig har jeg imidlertid blitt slått av hvor svak denne opinonen til fordel for jødiske flyktninger tross alt var. Et enormt menneskelig drama ble utspilt rett sør for våre grenser. Tanken på at vi kunne gjøre noe særlig for å hjelpe, virket uendelig fjern. Jeg har systematisk gått gjennom Aftenposten, Dagbladet og

Uten aktiv og engasjert hjelp fra norsk side hadde mange flyktninger neppe kommet til Norge eller klart seg hos oss.



Tove Filseth var sekretær i Nansenhjelp



Odd Nansen grunnla og ledet Nansenhjelp

Liten interesse i norske aviser for flyktningenes skjebne.



Jan Fjalestad var sekretær i Arbeidernes Justisfond.



Eivind Rasten var sekretær i Arbeidernes Justisfond.

Nationen, og mer tilfeldig Arbeiderbladet, for denne perioden, og jeg fant liten interesse for norsk flyktningepolitikk i avisenes spalter. Endel artikler, en sjelden gang en leder, ellers intet. De tre avisene kan man gruppere etter aksene «liberal, restriktiv, fiendtlig», med Dagbladet som liberal, Aftenposten som restriktiv og Nationen som fiendtlig. Det kan provosere en med sans for historisk moralisme å lese Nationen i denne perioden, det liksom lukter harskt fett og selvgodhet av de femti år gamle spaltene.

Men mitt poeng i denne sammenheng er at ingen av avisene, heller ikke Dagbladet, var særlig opptatt av flyktningespørsmål. Jødernes skjebne — javel, den dekket man, Krystallnatten ble f.eks. omfattende dekket, men tanken på at lille Norge kunne gjøre noe vesentlig for å lindre jødernes nød, må ha vært meget fjern for de fleste.

Naturligvis finnes det unntak. Man kan finne et relativt sterkt personlig engasjement hos politikere som Hambro og Mowinckel, og også folk som Johan Scharffenberg, som i Arbeiderbladet i 1936 foreslo at Norge skulle ta i mot 5.000 tyske jøder. Dette forslaget ble overhode ikke tatt seriøst.

Denne manglende engasjementet, eller kanskje manglende tro på vår mulighet til å hjelpe, forteller oss sikkert noe om at man i Norge den gang, i langt større grad enn nå, oppfattet seg som et lite, isolert og relativt fattig land. Man må altså passe seg for å legge nåtidens mål på datidens handlingslammelse. Og denne beskjedenheten, nærmest unnseligheten, finner vi i veldig stor grad hos dem som kanskje framfor noen kunne blitt en pådriver, nemlig det norske jødiske miljøet. Da som nå var imidlertid dette et meget lite miljø, ved folketellingen i 1930 var det i underkant av 1.400 mennesker som tilhørte Det Mosaiske Trossamfunn. Og det er beskjedne, små mennesker det er snakk om. Leser man Mendelsohns første bind av jødernes historie i Norge, får man inntrykk av en relativt isolert minoritet, med liten mulighet, eller liten kraft, til å kunne være noen opinionpådriver.

Et spørsmål har ligget i luften, nemlig dette: Kan man, i

Norske politikere og embetsmenn var ikke anti-semitter, men fryktet «etnisk disharmoni».

myndighetenes restriktive holdning til jødiske flyktninger, avlese jødefiendtlige, anti-semittiske holdninger?

Under landsviksaken mot byråsjef Konstad, en sak som kun hadde sin bakgrunn i hans forhold under krigen, ble hans etterfølger som sjef på Centralpasskontoret, byråsjef Stilloff, spurt om Konstads forhold til jødiske flyktninger i den tid han var sjef for Centralpasskontoret. Stilloff svarte at Konstad så på jødene som et «fremmedartet element, som vi ikke burde slippe inn i landet». Stilloff tilføyde at han «personlig var enig heri, og det samme gjaldt vel hele det norske folk».

Forøvrig har jeg ikke funnet noe indisier på at Konstad, eller andre embetsmenn eller politikere med ansvar for å meisle ut en norsk flyktningepolitikk, på noe som helst vis kan kalles anti-semitter etter tyske mål. En viss skepsis til jøder, uttalt eller uuttalt, sammen med en frykt for etnisk disharmoni og en følelse av å være en liten, fattig og betydningsløs nasjon i en stor og farlig verden, her ligger etter min oppfatning hovedgrunnene til den restriktive norske politikken.

Samtidig bør vi minne om hva vi vurderer politikken på bakgrunnen av. Vi vet om Auschwitz. De norske embetsmenn og politikere som den gang satt med ansvaret visste — eller burde vite — mye, jeg har alt nevnt at norske aviser ga en utførlig dekning av Krystallnattens overgrep. Men Auschwitz, gasskamrene, masseutryddelsen — kunne de ikke forventes å forutse. I denne sammenhengen kan det være interessant å merke seg at da landet i 1956 fikk en ny fremmedlov, ble rasemessig og politisk forfølgelse sidestilt. Man hadde lært *noe*, men noen form for oppsummering av fortidens erfaringer finner man ikke, verken i komitébehandlingen eller i debatten. Det var vel greiest slik — for alle partier.

NOTER

Denne artikkelen bygger på min hovedoppgave fra Universitetet i Oslo, *En flyktningepolitikk tar form. Norsk politikk overfor tyske flyktninger, 1933 — 1940*.

Jeg bygde hovedoppgaven min på følgende kildegrunnlag:

- 1) Arkivene til Justisdepartementets politikontor.
 - 2). Et kortarkiv over alle tyske, østerrikske og tsjekkosllovakiske flyktninger. Kortarkivet befinner seg i det nåværende Statens Utlendingskontor, som før het Centralpasskontoret.
 - 3). En egen fortegnelse over jødiske flyktninger som befinner seg samme sted. Dette arkivet ble ført videre inn i krigstiden, og er meget dystert lesning. Arkivet er faktisk ført helt inn i frigjøringen, så her kan man følge den enkelte jødes skjebne fram til deportasjon eller flukt. Centralpasskontorets arkiver gikk for det meste tapt under krigen. Det som angikk flyktninger ble fjernet 9. april 1940, og er senere ikke kommet til rette. De to største hjelpeorganisasjonene, Arbeidernes Justisfond og Nansenhjelp, ødela også sine arkiver 9. april 1940.
1. Nürnberglovene, vedtatt i 1935, innførte et riksborgerskap i Tyskland. Lovene fastslo at bare personer av tysk eller dermed beslektet «blod» kunne være tyske statsborgere med full statsborgerrett. En «lov til beskyttelse av det tyske blod og den tyske ære» forbød alle ekteskapelige og ikke-ekteskapelige forbindelser mellom jøder og «ariere».
 2. Natta mellom 9. og 10. november 1938, da det ble iverksatt en statlig organisert terrorbølge mot jødene i Tyskland. Synagoger ble brent, kirkegårder skjendet, privat eiendom ødelagt og mer enn 26.000 jøder arrestert.

